

טבת התשע"ו

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

סדרם של שבטי ישראל בתורה

לפרשת שמות (על פי שיעורים של הרב יונתן גרוסמן והרב מאיר גרוזמן)

בבואנו להשוות בין שתי הרשימות קל להיווכח לדעת כי אין אלו שתי רשימות כלל ועיקר, כי אם אותה הרשימה החוזרת על עצמה פעמיים. כלומר, הכתוב בתחילת ספר שמות, מצטט את הרשימה בבראשית, ואינו כותב אותה מחדש. הדבר עולה מתוך מסגרת שתי הרשימות: כותרת הרשימה בפרשתנו, בתחילת שמות היא.

2. שמות א' א:

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה, את יעקב איש וביתו באו"
כותרת זו זהה לחלוטין לכותרת שפתחה את רשימת היורדים בפרשת "ויגש".

3. בראשית מ"ו ח:

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה"
כשם שהפתיחות זהות, כך אף סיכום מנין היורדים המופיע בשתי הרשימות. ב"שמות",

4. שמות א' ה:

"ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש"
ובצורה דומה ב"ויגש",

5. בראשית מ"ו כז:

"כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים"
לאור המסגרת, ברור שמדובר באותה הרשימה המופיעה פעמיים: תחילה בעת ירידתם של משפחת יעקב למצרים (בפרשת "ויגש"), ובפרשתנו מופיעה רשימת יורדים זו שוב.

אמנם, בבראשית ישנו מנין שמי מפורט של כל היורדים, המסודרים על פי אמם, דבר שחסר ברשימת פרשת שמות, אולם חסרון זה מתמלא על ידי הכתוב בפרשתנו: "את יעקב, איש וביתו באו" כלומר: עם יעקב, איש ומשפחתו באו. ביטוי זה כונס בתוכו את כל נכדי יעקב, ואין צורך לכותבם שוב. אדרבא, הקיצור ברשימה זו מובן דווקא לאור העובדה כי מדובר באותה הרשימה, שהרי בשל כך התורה אינה רואה לנכון לחזור על הפירוט הארוך שוב, אלא רק להזכיר לקורא את שפגש כבר בפרשת "ויגש".

רשימת היורדים למצרים כמבוא לספר שמות

השבת אנו מתחילים לקרוא את ספר שמות. הנצי"ב, בהקדמתו לפירוש הספר (העמק דבר), מביא את הכינויים השונים שניתנו לספרים השונים על ידי בעל הלכות גדולות:

- ספר בראשית נקרא גם "ספר הישר"
- ספר ויקרא נקרא גם "ספר כהנים"
- ספר במדבר נקרא גם "חומש הפקודים"
- ספר דברים מכונה "משנה תורה"

לעומת כל ספרים אלו מכנה בה"ג את חומש שמות כ"ספר השני", ללא שם מיוחד אלא רק על פי אפיון מיקומו ברצף הספרים.

הנצי"ב שואל על דברי הבה"ג מדוע שינה זה ממנהגו ולא כינה בשם מיוחד את ספרנו, או לחילופין, שיכנה את כל החומשים על פי סידרם. תשובתו מעניינת מאד.

1. הקדמת הנצי"ב לפירוש העמק דבר לספר שמות:
"אלא בא זה ללמדנו, דזה הספר בייחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה, כי הוא חלק שני מזה הספר".

לדבריו, יש לראות בספר שמות המשך ישיר לספר בראשית, ובמובנים מסוימים הוא אינו פותח תקופה או מהות מיוחדת אלא ממשיך את ספור התגלגלות משפחת יעקב במצרים, עד ליציאתם והליכתם במדבר.

ספר שמות כידוע פותח ברשימת היורדים למצרים, ודומה שברשימה קצרה זו רומז הכתוב על אופיו המיוחד של הספר, מצד אחד כממשיך את הספור הארוך שהתחיל כבר בספר בראשית, ומצד שני מתוך פרספקטיבה שונה לגמרי.

בקוראנו את הפסוקים הראשונים של ספר שמות - את רשימת בני יעקב שירדו למצרים, אנו נזכרים ברשימה אחרת שהופיע כבר בפרשת "ויגש". כבר שם קראנו את הרשימה המפורטת של משפחת יעקב היורדת מצרימה.

משום כך, זה מפתיע שכאשר משווים באופן מדויק את שתי הרשימות, עולה באופן ברור הבדל משמעותי בין שתי הרשימות והוא - סדר הופעת בני יעקב בשתי הרשימות.

9. סדר הבנים ברשימת "ויגש" הוא:

בני לאה: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר וזבולון
בני זלפה - שפחת לאה: גד ואשר

בני רחל: יוסף ובנימין

בני בלהה - שפחת רחל: דן ונפתלי

10. ומסביר הרב יונתן גרוסמן:

רשימה זו בנויה על פי שני האגפים המרכזיים השולטים בבית יעקב, לאה ושפחתה בראש (8-1), ואחר כך רחל ושפחתה (12-9). רשימה זו, אם כן, מבטאת את המתח הבסיסי הקיים בתוך משפחת יעקב: לאה מזה ורחל מזה, ואף רשימה המפרטת את הבנים תסודר על פי מתח משפחתי זה.

לעומת זאת, כשאנו בוחנים את הרשימה הזו, כפי שהיא מופיעה בתחילת פרשת שמות, אנו מגלים סדר שונה של הבנים.

11. סדר הבנים בתחילת פרשת שמות:

בני לאה: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולון

בני רחל: בנימין (יוסף אינו נמנה שהרי הוא כבר במצרים)

בני בלהה - שפחת רחל: דן ונפתלי

בני זלפה - שפחת לאה: גד ואשר

12. ומסביר הרב גרוסמן

רשימה זו מסודרת על פי המעמד הגנאולוגי של הבן, כלומר בני האמהות בראש (7-1), ולאחריהם בני השפחות (11-8). ככל הנראה, כשעובר הכתוב לתאר את בני השפחות הוא מתחיל בשפחת רחל מפני שבה סיים זה עתה (בנימין), ולבסוף, הרשימה סוגרת את עצמה בשפחת לאה, שבה הרשימה התחילה. כך נוצר מעין מבנה כיאסטי, ויש לראות זאת כתבנית ספרותית גרידא.

מעבר להסבר על המבנה של כל רשימה בפני עצמה, נשאלת השאלה: מדוע שינה הכתוב את סדר הבנים מרשימה לרשימה? השאלה מתחדדת דווקא לאור העובדה שנאמרה כבר, שהרשימה המופיעה בתחילת שמות אינה אלא הרשימה שהופיעה בפרשת "ויגש" והיא נזכרת כאן בשנית. מדוע מצד אחד רומז הכתוב כי זוהי אותה הרשימה עצמה (במסגרת הרשימות), ומאידך משנה את סדר הבנים? שיטת הרמב"ן מוסיפה אף היא על שאלתנו, שהרי אם כל מטרת הבאת רשימה זו היא להזכיר את האירועים הקודמים ולהמשיך את הספור מנקודה זו, כיצד זה שיש שינויים פנימיים בין שתי

אבל נשאלת השאלה: מדוע חוזרת התורה כעת על רשימת היורדים למצרים? הרי קראנו כבר על השתרשות המשפחה במצרים.

6. בראשית מ"ז כז:

"וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן, ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד"

קראנו אף על פטירת יעקב, הליכת בניו לקוברו בארץ כנען וחזרתם למצרים, ואפילו קראנו כבר על פטירת יוסף. ואם כן, מדוע חוזר הכתוב ברצף הכרונולוגי-סיפורי, ומתאר שוב את משפחת יעקב בשעה שירדה למצרים?

7. בהתמודדו עם שאלה זו הביא רש"י את מדרש

תנחומא:

"אף על פי שמנאן בחייהם בשמותם (-כוונתו לרשימת ויגש), חזר ומנאם אחר מיתתו, להודיע חיבתם".

ומסביר הרב יונתן גרוסמן שרש"י, כמחנך (ולאו דווקא כפרשן בהקשר ספציפי זה), מדגיש את חיבת ה' לעמו, וכך נוהג רש"י בפירושו לכל פתיחת החומשים, בהביאו מאמר חז"ל המשבח את יחסי ה' ועמו ישראל.

אולם ברובד הפשט עדיין אנו נשארים עם שאלה הדורשת פתרון. נראה לעניות דעתנו, שההסבר הפשוט לבעייתנו מצוי בפירוש הרמב"ן במקום.

8. רמב"ן:

"טעם 'ואלה שמות', כי הכתוב ירצה למנות עניין הגלות מעת רדתם למצרים כי אז גלו בראש גולים כאשר פירשתי, ולפיכך יחזור אל תחילת העניין שהוא מפסוק 'וכל זרעו הביא אתו מצרימה' (בראשית מ"ו, ז), ושם כתוב אחריו 'ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה' (!), ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה".

כלומר, לדעתו של הרמב"ן, אותה נאמץ בשיעור זה בעקבות הרב יונתן גרוסמן, חזרת הכתוב על רשימת היורדים למצרים, מבקשת להמשיך את הרצף הסיפורי, מרגע הירידה ועד לשעבוד המתואר בפרשת שמות. דרך זו מקובלת בכתיבה המקראית, ואנו פוגשים אותה במקומות נוספים (כך למשל בשמות ו', י-יב / שמות ו', כט-ל). ממילא ברור גם מדוע מצטט הכתוב בשנית את אותה הרשימה, שהרי כל מטרת הבאתה היא אזכורה הקודם, תוך ניסיון להמשיך את הרצף הסיפורי מנקודה זו.

לאור הבנה זאת, איננו מצפים למצוא הבדלים בין שתי הרשימות, הן בשל ההבאה הנוספת של אותה הרשימה, והן בשל חוסר מטרת החידוש שבהבאת הרשימה. דווקא

שביניהן רבים ומגוונים. ננסה כעת לעמוד על השינויים שבין הרשימות, לעקוב אחר הסיבות לשינויים, ואף להציע אי-אלה הסברים לתופעה זו בעקבות שיעור של הרב ד"ר מאיר גרוזמן.

13. נסכם את הרשימות לפי סדר הופעתן בתורה ולפיה ניתן לראות את השינויים שביניהן :

- א. סדר הלידה - ראובן, שמעון, לוי, יהודה, דן, נפתלי, גד, אשר, יששכר, זבולון, יוסף, בנימין .
- ב. בני יעקב - ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולון, יוסף, בנימין, דן, נפתלי, גד, אשר .
- ג. היורדים למצרים - ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולון, גד, אשר, יוסף, בנימין, דן, נפתלי .
- ד. ברכת יעקב - ראובן, שמעון, לוי, יהודה, זבולון, יששכר, דן, גד, אשר, נפתלי, יוסף, בנימין .
- ה. הבאים מצרימה - ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולון, בנימין, דן, נפתלי, גד, אשר .
- ו. נשיאי המפקד - ראובן, שמעון, יהודה, יששכר, זבולון, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, גד, נפתלי .
- ז. מפקד א' - ראובן, שמעון, גד, יהודה, יששכר, זבולון, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, נפתלי .
- ח. סדר המחנות - יהודה, יששכר, זבולון, ראובן, שמעון, גד, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, נפתלי .
- ט. הקרבות הנשיאים - יהודה, יששכר, זבולון, ראובן, שמעון, גד, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, נפתלי .
- י. סדר המסעות - יהודה, יששכר, זבולון, ראובן, שמעון, גד, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, נפתלי .
- יא. המרגלים - ראובן, שמעון, יהודה, יששכר, אפרים, בנימין, זבולון, מנשה, דן, אשר, נפתלי, גד .
- יב. מפקד ב' - ראובן, שמעון, גד, יהודה, יששכר, זבולון, מנשה, אפרים, בנימין, דן, אשר, נפתלי .
- יג. הנשיאים המתנחלים - יהודה, שמעון, בנימין, דן, מנשה, אפרים, זבולון, יששכר, אשר, נפתלי .
- יד. גריזים ועיבל - שמעון, לוי, יהודה, יששכר, יוסף, בנימין, ראובן, גד, אשר, זבולון, דן, נפתלי .
- טו. ברכת משה - ראובן, יהודה, לוי, בנימין, יוסף, זבולון, יששכר, גד, דן, נפתלי, אשר .

לאור השינויים שבין הרשימות, עולות השאלות הבאות :
א. רשימה א' מציגה את סדר לידתם של השבטים (בראשית כט-ל) :

"וַתֵּהָרֵא לָאֵלָה וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן... וַתֵּהָרֵא עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן... וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שְׁמֵעוֹן... וַתֵּהָרֵא עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן... עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ יְהוּדָה... וַתֵּהָרֵא עוֹד וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב בֶּן... עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ דָּן... וַתֵּהָרֵא עוֹד וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב... וַתִּקְרָא שְׁמוֹ נַפְתָּלִי... וַתֵּלֶד זֶלְפָּה שְׁפַחַת לָאֵלָה לְיַעֲקֹב בֶּן... וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ גָּד... וַתֵּלֶד זֶלְפָּה שְׁפַחַת לָאֵלָה בֶּן שְׁנֵי

הרשימות? לשם אזכור ברור, יש לשמור על אחידות פנימית בין שתי הרשימות!

הרב יונתן גרוסמן, מציע להסביר זאת על רקע דברי הנצי"ב שהבאנו לעיל. אמנם נכון כי ספר שמות הינו המשכו הרציף של ספר בראשית. במובן זה חוזר הכתוב, כבר בתחילת הספר על המאורע המשמעותי, לדידו, שבספר בראשית - ירידת בני יעקב למצרים, ומכאן מבקש הכתוב להמשיך את רצף הספור. אולם, במקביל להמשך זה, רומז לנו כאן הכתוב גם על שינוי הפרספקטיבה שבתיאור הקורות את משפחת יעקב. למעשה, ההבדל שבין סדר הבנים שברשימת "ויגש" לזו שברשימת "שמות", הוא ההבדל שבין משפחה לעם!

ספר בראשית מתאר את הירידה למצרים כירידתם של יעקב ומשפחתו. במובן זה, הירידה משתלבת וארוגה היטב באווירה הכללית של הספר, בו מתוארת כל העת משפחת אברהם וצאצאיו. למצרים, במובן זה, יורדת משפחה. בשל כך, סדר הבנים מתאפיין על פי המתח המשפחתי המכונן את משפחת יעקב - המתח שבין לאה לרחל, מתח שממשיך גם בדור הבנים.

לעומת זאת, ספר שמות מפגיש אותנו לראשונה עם עם ישראל, במובן הלאומי שלו. כעת, לראשונה, נשמע לפתע מפי המלך האכזר בדבריו לבני עמו (שמות א' ט) :

"הנה עם בני ישראל רב ממנו"

מבלי משים, הפכה משפחת יעקב לעם ישראל. שנים-עשר הבנים ה"פרטיים" הפכו ללאום העומד להשתעבד במצרים, לצאת משם ביד חזקה ולהיות לה' לעם סגולה. הרמז להסתכלות מחדשת זו מצוי בשינוי סדר הבנים ברשימה הפותחת את הספר: לא עוד חלוקה על פי המתח המשפחתי, אלא על פי ההיררכיה והמעמדות הלאומיים - בני האמהות ורק לאחריהן בני השפחות. אמנם נכון כי ראובן או שמעון - בני לאה, מזדהים ומרגישים קירבה יתירה לגד או אשר - בני שפחת אמם (ועל כן במרחב הדיון שבספר בראשית הם יופיעו יחדיו), אולם בפרספקטיבה לאומית-כללית, התחושות האישיות של הבנים אינן רלוונטיות, והרשימה תסודר על פי מעמדות המכוננות בניה חברתית לאומית.

לסיכום ספר שמות נפתח באזכור מאורע, שסופר בספר בראשית (ירידת יעקב ובניו מצרימה), אך אזכורו תוך העלאת מבט מחדש - מבט לאומי על פני המבט המשפחתי שאפיין את ספר בראשית.

סדרם של שבטי ישראל בתורה

מעבר לשאלת סדר השבטים בין הרשימה שבפרשת ויגש ובין הרשימה בפרשת שמות, הרי שבמקומות שונים בתורה מופיעות חמש-עשרה רשימות של שבטי ישראל. רשימות אלו - פרט לשלש - אינן זהות זו לזו והשינויים

השבטים ברשימה זו תמוה ביותר, שכן בני לאה אינם מופיעים לפי סדר לידתם כלל; בני רחל אינם נמצאים יחד ובני השפחות - כפי שראינו גם ברשימות אחרות - אינם מאוחדים ומצורפים אלא מפוזרים ומפורדים.

ז. אף ברשימה ט"ו כך: אף בה אין בני לאה מופיעים יחדיו; בני רחל נמצאים בין בני לאה; בנימין קודם ליוסף ובני השפחות שנמצאים אמנם בסוף הרשימה יחד - אינם מופיעים לפי סדר לידתם כלל ...

ח. רשימה י"א שהיא רשימת המרגלים שעלו לתור את הארץ - הינה הרשימה היחידה שבה הופרדו אפרים ומנשה זה מזה; זבולון נמצא בין בני רחל וגד נמצא בסוף הרשימה - האמנם ?

ט. לא ברור לפי איזה מפתח הוצבו השבטים על הר גריזים והר עיבל. אמנם הועמדו על הר הברכה בני הגבירות, אך מדוע הועברו ראובן וזבולון להר הקללה?

14. **חכמינו ראו בעיות אלה ואמרו:**

"אמר רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי, למה אין שמותם של שבטים שויים בכל מקום אלא שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה, שלא יאמרו בני גבירות תחילה ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו." לפי מדרש זה נמצאות הרשימות בערבוביה להדגיש שאין חשיבות לבני הגבירות יותר מאשר לבני השפחות. אולם עיון שטחי ברשימות מוכיח, שברובן - פרט לשתים - הופיעו בני השפחות בסוף הרשימה אילו בני לאה הגבירה מופיעים בכל הרשימות - בראשיתן. סדר הלידה כפי שהוא מופיע ברשימה הראשונה אינו מופיע יותר ברשימות הבאות. לעומתו יופיעו סדרים אחרים כפי שנציגם להלן:

מעיון ברשימה ב - בני יעקב (בראשית לה) עולה שבמקום סדר הלידה מופיע סדר הנישואין:

"ויהיו בני יעקב שנים עשר. בני לאה בכור יעקב ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבולון. בני רחל יוסף ובנימין. ובני בלהה שפחת רחל דן ונפתלי. ובני זלפה שפחת לאה גד ואשר אלה בני יעקב אשר יולד לו בפדן ארם."

לאה נישאה ליעקב ראשונה - כל בניה יופיעו ברשימה זו ראשונים. רחל נישאה לו שניה - בניה יופיעו איפוא אחרי בני לאה. דן ונפתלי יופיעו במקום השלישי, כי אמם בלהה שפחת רחל נישאה ליעקב שלישי, ואילו גד ואשר, שאמם זלפה שפחת לאה, נישאה ליעקב אחרונה - יופיעו אחרונים ברשימה זו.

ליעקב... ותקרא את שמו אשר. וישמע אלוקים אל לאה ותהר ותלד ליעקב בן חמישי... ותקרא שמו יששכר ותהר עוד לאה ותלד בן ששי ליעקב.. ותקרא שמו זבולון. ויזכר אלוקים את רחל... ותהר ותלד בן... ותקרא את שמו יוסף.. ובפרק לה: "ותלד רחל... ותקרא שמו בן-אוני ואביו קרא לו בנימין."

סדר הלידה היה איפוא: ראובן, שמעון, לוי ויהודה - בני לאה; דן ונפתלי - בני בלהה; גד ואשר - בני זלפה; יששכר וזבולון - בני לאה; ויוסף ובנימין - בני רחל.

סדר זה אינו מופיע שוב אף באחת מארבע עשרה הרשימות הנוספות, מדוע?

ב. רשימה ב' בבראשית ל"ה, מציגה את בני יעקב לפי סדר הולדתם, אך - משום מה העדיפה רשימה זו את בני הגבירות על פני בני השפחות. ומשום כך נמצאים בני השפחות בסוף הרשימה. בדומה לכך - רשימה ה' שאף בה הועדפו בני הגבירות על פני בני השפחות. אך מדוע לא נשמרה העדפה זו וסדר זה ברשימות ג' וד' שבהן מופיעים אמנם בני לאה ראשונים אך בני רחל נמצאים ברשימה ג' בין בני השפחות ואילו ברשימה ב' - רק בסופה?

אף-בני השפחות שברשימה ד' מסודרים לא לפי סדר הולדתם ואף לא לפי סדר האמהות, מה איפוא, פשוט של הסדר: דן, גד, אשר ונפתלי?

אף יש לשים לב לעובדה שזבולון הצעיר המופיע ברשימות אלה אחרון לבני לאה - מופיע ברשימות ד' וט"ו לפני יששכר אחיו שהיה, כאמור, מבוגר ממנו... במיוחד תמוהה העובדה הבולטת שברשימה י"ד - נמצא זבולון בודד בין בני השפחות ...

ג. בני השפחות שנולדו כאמור, לפי הסדר: דן ונפתלי - בני בלהה, גד ואשר - בני זלפה, אבדו סדר זה ברוב הרשימות. גד הופרד מאחיו ברשימות ה', ז', ח', ט', י', י"א, י"ב, י"ג וט"ו, ואילו נפתלי - שהיה מבוגר מגד ומאשר - מופיע אחרון ברוב הרשימות.

ד. רשימות ז' וי"ב - הן רשימות של ספירה ומפקד. הסדר בשתי הרשימות נשמר כמעט בצורה זהה, אך מדוע הוקדם מנשה לאפרים ברשימה י"ב, ואילו ברשימה ז' הוקדם אפרים למנשה?

ה. בשלש רשימות בלבד נשמר הסדר הזהה בקפדנות. אלו הן רשימות ח', ט' וי". אך ברשימות אלה הוקדמו שלשת בני לאה הצעירים: יהודה, יששכר וזבולון לשני האחים המבוגרים מהם - ראובן ושמעון, היתכן? ושבת גד - מדוע צורף הוא ברשימות אלה וברשימות ז' וי"ב לראובן ושמעון ולא נשאר במקומו בין אחיו בני השפחות?

ו. רשימה י"ג עוסקת במינוי נשיאים לנחול את א"י לשבטים. כאן חסרים השבטים ראובן וגד, המתנחלים בעבר הירדן, ושבת לוי, שאין לו כלל נחלה. אך סדר

ב. בני השפחות אינם מסודרים לפי סדר היוולדם לאמותיהם.

ג. שיש לברך את יוסף כשבט אחד, ולא את מנשה ואפרים כשני שבטים, אע"פ שהם קבלו מעמד זה קודם לכן.

ערבובם של בני השפחות אינו מתגלה כאן בברכות לראשונה. יעקב כבר יצר תקדים דומה כשהלך לקראת עשו אחיו בשובו מחרן ארצה. שם נאמר:

16. בראשית ל"ג ב':

"וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים"

טבעי היה שייאמר: "ויישם את בלהה וילדיה... ואת זלפה וילדיה..." בדומה ל"את לאה וילדיה"..." את רחל ויוסף", אולם יעקב רצה משום מה למנוע את פיצולם והפרדתם של בני השפחות - וצרפם יחד. התמונה חוזרת גם לאחר מכן כאשר נפגשים עם עשו וכולם צועדים לקראתו ומשתחוים לפניו. שם נאמר:

"ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין, ותגש גם לאה וילדיה וישתחוין ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוין".

שוב מופיעים בני השפחות כקבוצה אחת בלתי מפוצלת. תקדים זה, שאותו יצר יעקב בפגישתו עם עשו חוזר, כאמור, גם ברשימת הברכה, שבה מופיעים בני השפחות יחד ובערבוביה, ללא הפרדה ופיצול לפי אמותיהם או לידתם. אולם גרם מעשהו זה של יעקב, שמכאן ואילך מופיעים בני השפחות בערבוביה בכל הרשימות, פרט לרשימה ה', שאותה נסביר מאוחר יותר.

העובדה שיעקב העדיף לברך את יוסף כשבט אחד, ולא ברך את אפרים ומנשה כשני שבטים - אינה ברורה די הצורך. יתכן שרצה לשמור ולהקפיד על המספר שנים עשר, מה שלא היה מתאפשר אילו היה מברך את אפרים ומנשה, כל אחד בנפרד. הרב מאיר גרוזמן מציע שאולי נעוצה הסיבה בעובדה הבלתי מוסברת, שיעקב, בבואו לברך את אפרים ומנשה אומר: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים", אין הוא מברך אותם כנפרד אלא יחד - כקבוצה בלתי מופרדת.

קביעה זו מסבירה תופעה נוספת: בכל הרשימות הבאות אין יוסף מופיע, ובמקומו באים אפרים ומנשה. יוצאות מן הכלל שתי רשימות - י"ד וט"ו. רשימות אלה הן רשימות של ברכות, הראשונה - על הר גריזים, והשניה - ברכת משה. יעקב שבברכתו שלו ברך את יוסף ולא את אפרים ומנשה - הורה בכך, שבשתי הרשימות האחרות של ברכות, לא יופיעו אפרים ומנשה, אלא - יוסף. שאר הרשימות, שאינן רשימות של ברכות - מציגות את אפרים ומנשה כשני שבטים, בהתאם לצואת יעקב.

ברם, סדר הנישואין לא נשמר ברשימה ג' היא רשימת היורדים למצרים.

15. בראשית מו:

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו בכור יעקב ראובן. ובני ראובן... ובני שמעון... ובני לוי... ובני יהודה... ובני יששכר... ובני זבולון... אלה בני לאה... כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. ובני גד... ובני אשר... אלה בני זלפה... ותלד את אלה ליעקב שש עשרה נפש. בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין... אלה בני רחל אשר יולד ליעקב כל נפש ארבעה עשר. ובני דן חושים. ובני נפתלי... אלה בני בלהה... ותלד את אלה ליעקב כל נפש שבעה."

אמנם, ניתן להסביר שבתחילה מופיעים בני לאה ובני זלפה שפחתה, ורק לאחר מכן בני רחל ובני בלהה שפחת רחל, אך מה טעם שונה הסדר ברשימה זו מסדר הנישואין שברשימה הקודמת?

ומסביר הרב מאיר גרוזמן, שנראה שהמקרא עצמו משיב לשאלה זו ומסביר את הסדר המופיע כרשימה זו. בבראשית מ"ו החל מפסוק ח' נאמר:

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה... אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב... כל נפש בניו ובנותיו שלושים ושלש... אלה בני זלפה... שש עשרה נפש... אלה בני רחל... ארבעה עשר נפש... אלה בני בלהה... כל נפש שבעה. כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו מלבד נשי בני יעקב כל נפש ששים ושש."

לפנינו רשימה שמית של בני יעקב המחולקת לפי קבוצות מספריות יורדות: ראשונים נמנו בני לאה שהיו יחד 33 נפשות - הקבוצה המספרית הגדולה ביותר; אחריהם בני זלפה שהיו יחד 16 נפש - הקבוצה השניה בגודלה; אחריהם בני רחל - 14 נפשות; ולבסוף בני בלהה - 7 נפשות, המהווים את הקבוצה המספרית הקטנה ביותר. המקרא מסכם שסך כל היורדים מצרימה - 66 נפשות, לאמור: לפנינו רשימה מספרית בלבד.

רשימה ד' - ברכת יעקב לבניו (בראשית מט) - מסודרת לפי סדר אמהות-יולדות:

"ראובן בכורי אתה... שמעון ולוי אחים... יהודה אתה יודוך... זבולון לחוף ימים ישכון... יששכר חמור גרם... דן ידין עמו... גד גדוד יגודנו... מאשר שמנה לחמו... נפתלי אילה שלוחה... בן פורת יוסף... בנימין זאב יטרף... כל אלה שבטי ישראל שנים עשר."

לאה ילדה ראשונה על כן מופיעים כל בניה ראשונים. לאחר מכן מופיעים בני השפחות שנולדו אחרי בני לאה, ורק לבסוף - בני רחל שנולדו אחרונים.

אלא שבברכה זו הורה יעקב שלש הוראות חורגות: א. זבולון הוקדם ליששכר המבוגר ממנו.

בני לאה ראשונים, בני רחל שניים ובני השפחות, לבסוף, בערבוביה המקובלת. אלא שמקומו של גד שהועבר מקבוצת בני השפחות והועמד בין שמעון ליהודה - מתמיה !

רשימות ח' ט' וי' הינם זהות :

רשימה ח : **סדר השבטים במחנה** (במדבר ב) :

"והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה... והחונים עליו מטה יששכר... מטה זבולון... ראשונה יסעו. דגל מחנה ראובן תימנה... והחונים עליו מטה שמעון... ומטה גד... ושניים יסעו. דגל מחנה אפרים לצבאותם ימה... ועליו מטה מנשה... ומטה בנימין... ושלישים יסעו. דגל מחנה דן צפונה... והחונים עליו מטה אשר... ומטה נפתלי... לאחרונה יסעו לדגליהם."

רשימה ט : **הקרבות הנשיאים** (במדבר ז) :

"ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה.. ביום השני... נשיא יששכר... ביום השלישי נשיא לבני זבולון... ביום הרביעי נשיא לבני ראובן... ביום החמישי נשיא לבני שמעון... ביום השישי נשיא לבני גד. ביום השביעי נשיא לבני אפרים... ביום השמיני נשיא לבני מנשה... ביום התשיעי נשיא לבני בנימין. ביום העשירי נשיא לבני דן... ביום עשתי עשר יום נשיא לבני אשר... ביום שנים עשר יום נשיא לבני נפתלי."

רשימה י : **סדר המסעות** (במדבר י) :

"ויסע דגל מחנה בני יהודה בראשונה לצבאותם... מטה בני יששכר... מטה בני זבולון... ונסע דגל מחנה ראובן לצבאותם... מטה בני שמעון... מטה בני גד... ונסע דגל מחנה בני אפרים לצבאותם... מטה בני מנשה... מטה בני בנימין... ונסע דגל מחנה בני דן... מטה בני אשר... מטה בני נפתלי."

עיון בשלשת הרשימות, ח', ט' וי', מוכיח, שהשבטים נחלקים מכאן ואילך לארבע קבוצות :

- קבוצת יהודה עם יששכר וזבולון
- קבוצת ראובן עם שמעון וגד
- קבוצת אפרים עם מנשה ובנימין
- קבוצת דן עם אשר ונפתלי.

חלוקה זו היתה כידוע חלוקת הדגלים בסדר המחנות. על פי חלוקה זו מתארגנים בני ישראל לחניה, לפי סדר זה אף יסעו למסעיהם, אף סדר ההקרבה של הנשיאים, ביום חנוכת המזבח, תואם את סדר חניה זה.

17. **בראשית מ"ח: ה' :**

"אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

רשימה ה' - רשימת הבאים מצרימה (שמות א') מחזירה אותנו לסדר הנשואין :

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה...ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר זבולון ובנימין. דן ונפתלי גד ואשר."

בני לאה מופיעים ראשונה, כי לאה נישאה ראשונה ליעקב; אחריהם מופיע בנימין בנה של רחל, שנישאה שניה ליעקב; ולבסוף בני בלהה ובני זלפה - שנישאו ליעקב אחרונות ולפי סדר זה. מאחר שרשימה זו עוסקת בירידת בני ישראל מצרימה - הרי עוסקת היא בתקופה שקדמה לברכת יעקב - לפיכך יופיעו בה בני השפחות בחלוקתם הטבעית, לפי סדר אמותיהם, כפי שמקובל בכל הרשימות שקדמו לברכת יעקב, ולא בערבוביה כפי שנהג יעקב בברכתו.

רשימה ו', היא רשימת נשיאי המטות במפקד הראשון במדבר (במדבר א') מסודרת אף היא לפי סדר הנשואין : "ואלה שמות - האנשים אשר יעמדו אתכם לראובן... לשמעון... ליהודה... ליששכר...לזבולון... לבני יוסף לאפרים...למנשה... לבנימין... לדן... לאשר... לגד... לנפתלי..."

ברשימה זו ניתן לראות שלש תופעות שכבר הוזכרו לעיל :

א. יוסף אינו מוזכר כאן, ובמקומו מופיעים לראשונה אפרים ומנשה, בהתאם לתקדים שיצר יעקב בברכותיו או אולי כדי לשמור על שלמות המספר שנים עשר ביחס לשבטים .

ב. אפרים הצעיר מופיע לפני מנשה הבכור, בהתאם לדברי יעקב: "אחיו הקטן (= אפרים) יגדל ממנו" (בראשית מ"ח: י"ט). העדפת אפרים על פני מנשה חוזרת בכל הרשימות הבאות; פרט לרשימה י"ג שתוסבר מאוחר יותר .

ג. בני השפחות אינם מופיעים לפי סדר לידתם ואמותיהם אלא בערבוביה, כפי שהוזכר לעיל, בהתאם לקביעתו של יעקב בעת שנפגש עם עשו ובברכתו בערוב ימיו.

אף רשימה ז' - רשימת המפקד הראשון במדבר (במדבר א') מסודרת לפי סדר הנשואין :

"ויהי בני ראובן בכור ישראל... לבני שמעון... לבני גד... לבני יהודה... לבני יששכר... לבני זבולון... לבני יוסף לבני אפרים... לבני מנשה... לבני בנימין... לבני דן... לבני אשר... לבני נפתלי..."

מפשוטו של מקרא אין לכך הוכחה. ברם, הערבוביה הבלתי מוסברת היא אולי טבעית ואופיינית דווקא לכל פרשת המרגלים שהרי ענין המרגלים החל כשכולם התקרבו אל משה ובקשו לשלוח מרגלים לתור את הארץ, כלשון הכתוב,

18. דברים א' כ"ב:

"ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו".
התקרבות זו היתה ללא נימוס וסדר מקובל,

19. כלשונו של רש"י:

"בערבוביה, ילדים דוחפים אח הזקנים וזקנים דוחפים את הראשים".

ומציע הרב גרוזמן, שמא ניתן לראות באי-סדר זה ובערבוביה הכללית ששררה במפגש זה - הסבר לחוסר הסדר השורר ברשימה זו של המרגלים.

רשימה י"ב עוסקת במפקד השני שנערך במדבר (במדבר כ"ו):

"ראובן בכור ישראל בני ראובן... בני שמעון... בני גד... בני יהודה... בני יששכר... בני זבולון... בני יוסף למשפחותם מנשה ואפרים. בני מנשה... אלה בני אפרים... בני בנימין... אלה בני דן.. בני אשר... בני נפתלי."

מפקד זה מתרחש בשנה הארבעים, לאחר שהעם חטא בבעל פעור. סדר השבטים במפקד זה אינו שונה ברובו מן הסדר המופיע במפקד הראשון (רשימה ז'), פרט לשינוי אחד: מנשה מופיע כאן לפני אפרים, ובמפקד הראשון מופיע מנשה אחרי אפרים.

עיון במצבם הדמוגרפי של שני שבטים אלה יסביר שינוי זה. בתחילת הנדודים במדבר מנה אפרים 40,500 איש ומנשה מנה 32,200. ואילו במפקד השני, בסוף נדודיהם במדבר, מנה מנשה 52,700 איש ואפרים - 32,500, מנשה התרבה, איפוא, בלמעלה משתי רבבות בתקופת הנדודים במדבר, ואילו אפרים נפחת בכשמונת אלפי איש. יש להניח אם כן, שהשינוי הדרסטי במספר האוכלוסין גרם לכך שמנשה שהתרבה יועדף ברשימה זו על פני אפרים הבכור שהתמעט.

רשימה י"ג עוסקת במינוי נשיאי השבטים לצורך ההתנחלות בעבר הירדן המערבי (במדבר ל"ד):

"ואלה שמות האנשים למטה יהודה... ולמטה בני שמעון.. למטה בנימין... ולמטה בני דן... לבני יוסף למטה בני מנשה... ולמטה בני אפרים... ולמטה בני זבולון... ולמטה בני יששכר.. ולמטה בני אשר... ולמטה בני נפתלי."

הרשימה שונה מכל הרשימות האחרות וסדר השבטים בה איננו בהתאם לסדרים שהורגלנו בהם ברשימות הקודמות, אך מאחר והרשימה מכילה שמות נשיאים

מדוע חולקו הקבוצות לפי חלוקה זו, ומדוע הוצבה קבוצת יהודה במזרח, ראשונה לחניה למסע ולהקרבה, חורג ממסגרת שיעורנו השבוע.

סדר זה של שבטים וקבוצות כפי שאורגן במחנה ישראל, מסביר תופעות אחדות שהתרחשו מאוחר יותר במדבר ובעת כניסת ישראל ארצה.

ראובן ראה כנראה את עצמו מקופח על שלא הועמד בראש מחנה בני ישראל. הוא אף מתלונן על כך בעת טכס ההקרבה שהתקיים ביום חנוכת המזבח. הוא סבור שכבכור ראוי הוא להקריב ראשון, אך טענתו נדחית.

יתכן, איפוא, שהתמרמרות זו כתוצאה מקפוח מעמדו של ראובן בין השבטים גרמה לכך, שראשי המורדים נגד משה בעדת קורח, שייכים לשבט ראובן. אף הצטרפותו של גד לשבט ראובן בבקשתם להתנחל בעבר הירדן המזרחי, תוסבר במרקם היחסים והקשרים שנוצרו ביניהם בעת החניה המשותפת תחת אותו דגל. הצטרפותו של מחצית משבט מנשה לראובן ולגד - תוסבר אף היא באותם יחסים וקשרים שנוצרו בין מנשה לבין מחנה ראובן, שהיה שכנו בדרום-מערב המחנה.

ברשימה ז' לעיל מופיעה חלוקה זו לארבע קבוצות עם שינוי אחד בלבד: קבוצתו של ראובן - עם שמעון וגד - מופיעה ראשונה ברשימה, המסודרת גם לפי סדר ההולדה ואילו קבוצת יהודה - המופיעה ברשימות הבאות במקום הראשון - מופיעה ברשימה ז' שניה. עלינו להסיק איפוא שהקדמתו של גד למקומו החדש ברשימה ז' תואמת את מקומו בקבוצת ראובן כפי שמופיע ברשימות ח' ט' וי'.

אך מדוע שינתה התורה והעדיפה ברשימה ז' את קבוצת ראובן ראשונה ולא את קבוצת יהודה כמקובל ברשימות הבאות?

ומציע הרב גרוזמן להסביר, שכך דרכה של התורה:

בבואה לפקוד ולמנות, היא מעדיפה להתחיל בבכור הבנים דווקא ולא באחר. כך מדגישה התורה במפורש במפקד השני, שנערך בערבות מואב (רשימה יב): "ראובן בכור ישראל" (במדבר כו ה); כך במניית בני נח וכך במניית בני ישמעאל ויצחק.

רשימה י"א עוסקת בסדר המרגלים (במדבר י"ג), והיא, כאמור, תמוהה ביותר.

"ואלה שמותם למטה ראובן... למטה שמעון... למטה יהודה... למטה יששכר... למטה אפרים... למטה בנימין... למטה זבולון... למטה יוסף למטה מנשה... למטה דן... למטה אשר... למטה נפתלי.. למטה גד."

ומסביר הרב גרוזמן, שיתכן שהנשיאים מסודרים כאן לאו דווקא לפי סדר שבטים כלשהו, אלא לפי קריטריונים אישיים ואחרים כמו גיל, חכמה או מנין, אך

"יחי ראובן... וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה.. וללוי אמר.. ולבנימין אמר... וליוסף אמר... ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך... ולגד אמר... ולדן אמר... ולנפתלי אמר... ולאשר אמר."

חוסר הסדר שברשימה זו בולט לעין. אך אם נזכור את מפת ההתנחלות בארץ ישראל, משני עברי הירדן כפי שהיתה בראשית תקופת המלוכה, כאשר שבט דן עקר ממקומו הראשון ועבר לצפון הרחוק, ואילו שבט שמעון נבלע בתוך שבט יהודה - אפשר, דומני, להסביר בהתאם לכך את סדר השבטים שברשימה זו.

משה ברך את השבטים, כשמפת ההתנחלות המאוחרת מול עיניו והוא מתקדם בברכתו ממזרח למערב וממערב למזרח, ושוב - ממזרח למערב וחזרה, ובכיוון מן הדרום אל הצפון, בדומה לאות הלועזית Z.

הוא החל בראובן שהתנחל בדרום עבר הירדן, עבר ליהודה השוכן מערבית לראובן בדרום ארץ כנען, מבלי שיזכיר את שמעון הבלוע בתוך נחלת יהודה. לאחר מכן הוא פונה צפונה ומברך את שבט לוי, המשרת במקדש, ואת בנימין - שהמקדש נבנה בשטחו, ומשם הוא ממשיך לעבר שני שבטי יוסף שהתנחלו צפונית לבנימין, ולזבולון ויששכר שהתנחלו צפונית לשבטי יוסף. עכשיו עוברת ברכת משה מזרחה, אל שבט גד שהתנחל בעבר הירדן המזרחי, ומשם צפונה לשבט דן שהתנחל כאמור, בצפון הארץ, ורק לבסוף - הוא פונה מערבה לעבר נפתלי ואשר היושבים בצפון ארץ ישראל המערבית. זוהי, איפוא, גישתו של משה לסדר את השבטים בבואו לברכם לפני מותו.

20. מסכם הרב גרוזמן:

ניתן לסכם ולהניח ששלושה גורמים ראשיים שולטים בסדרם של חמש עשרה הרשימות המופיעות בתורה: א. סדר נשואי האמהות ליעקב וסדר לידת הבנים. סדר זה משפיע על שש הרשימות הראשונות בוואריאציות שונות.

ב. המערך והשיקולים הצבאיים שלפיהם סודרו הדגלים במדבר. גורם זה משפיע על הסדר בשש הרשימות השניות (להוציא את רשימת המרגלים).

ג. מבנה ההתנחלות של השבטים בארץ ישראל, שעל פיו סודרו רשימות י"ג וט"ו.

ברוב הרשימות הועדפו בני הגבירות על פני בני השפחות, וברוב הרשימות נשמר המספר שנים עשר (פרט לרשימות י"ג וט"ו). סדרם של השבטים ברשימות, מושפע פה ושם מברכתו של יעקב לבניו; ממצבם הדמוגרפי של השבטים; מהתנהגותם במדבר ומן היחס ששרר בין השבטים לבין עצמם.

לצורך ההתנחלות, יתכן ולפנינו רשימה המסודרת בהתאם להתנחלות הראשונה שהיתה בימי יהושע. יהודה ושמעון שהתנחלו בדרום הארץ והיו קיצוניים במפת ההתנחלות - מופיעים ברשימה זו ראשונים. צפונית להם התנחלו בנימין ודן, משום כך הם מופיעים ברשימה שניים. מנשה ואפרים שהתנחלו צפונית להם - יופיעו ברשימה במקום השלישי. זבולון ויששכר שהתנחלו צפונית למנשה ואפרים, מופיעים גם ברשימה זו אחרי מנשה ואפרים, ואילו אשר ונפתלי שהתנחלו בצפון הארץ - והיו קיצוניים במפה - סוגרים כאן את רשימת הנשיאים.

ניתן איפוא לראות ברשימה זו ביטוי לסדר ההתנחלות מן הדרום ועד לצפון שבו ניתנת תשומת הלב לקבוצות של שנים-שנים.

רשימה י"ד עוסקת בעמידתם של השבטים על הר גריזים והר עיבל (דברים כ"ז):

"אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים בעברכם את הירדן שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר וזבולון דן ונפתלי."

בני השפחות הועמדו כולם על הר עיבל - הר הקללה, ואילו על הר גריזים - הר הברכה הועמדו בני הגבירות - בלבד. הצורך להעמיד שישה כאן ושישה כאן, גרם ששני שבטים מבני הגבירות הועברו להר עיבל והועמדו עם בני השפחות. שני השבטים היו, איפוא, ראובן וזבולון. נקל לשער שזבולון הועבר עקב היותו הצעיר מבין בני לאה, ועליו לוותר על הכבוד לעמוד בין אחיו על הר הברכה. אולם מדוע הועבר ראובן בכור השבטים?

סיכום מעשיו של שבט ראובן. מאז היותו בכור יעקב, נותן מקום להשערה ששבט זה נמצא בירידה מתמדת, עד שאיבד כל עמדה וזכות בכורה בקרב אחיו. ירידתו החלה כבר במעשהו עם בלהה ובנזיפה הקשה של יעקב. היא נמשכה בימי משה במרד בני ראובן בשותפות עם קורח, וחולשתו ניכרת גם במשא ומתן על הנחלה בעבר הירדן שבו משמש שבט גד כראש המדברים. מאידך - מהווים גד וראובן שבטים ידידותיים, החונים יחד במדבר והמתנחלים בצוותא בעבר הירדן המזרחי. אולי אלו הן הסיבות שבגללן מועבר ראובן מבין אחיו מהר הברכה להר הקללה לבין בני השפחות, וכבכור הנמצא בירידה - הוא מוצב כאן בראש הרשימה כאשר בסמוך לו מופיע גד - חבירו וידידו משכבר. אחריו מופיע אשר - אחיו של גד מאם אחת, לאחר מכן - זבולון הצעיר מבני לאה, ורק לבסוף - שני בני בלהה שהיתה שפחת רחל.

רשימה ט"ו, האחרונה שברשימות - מכילה את ברכתו של משה לשבטים לפני מותו (דברים ל"ג):